

Економіко-правовий аналіз розвитку сільських територій: інфраструктура, інновації та екологія

У монографії здійснено комплексний міждисциплінарний економіко-правовий аналіз розвитку сільських територій на засадах сталості. Розвиток сільських територій, так само як і міських, має перед собою невирішену проблему щодо забезпечення пріоритетної ролі екологічних вимог у формуванні сприятливого інституційного, інноваційного, організаційного та економічного середовища для трансформації потенціалу сільських територій за еколого-інноваційно-інвестиційною траєкторією з метою забезпечення сприятливих умов для продуктивного високотехнологічного аграрного виробництва, рекреації, туризму й створення комфортних умов для життя сільського населення, що дозволить сформувавши міцне підґрунтя для піднесення національної економіки, особливо в умовах збройної агресії та екстраординарних режимів.

Для аспірантів, викладачів, науковців і всіх, хто цікавиться питаннями сталого розвитку, інфраструктурним забезпеченням, інноваційно-інвестиційною діяльністю та екологічним правом.

ЗМІСТ

Передмова	5
------------------------	---

Розділ 1

Концептуальні засади економіко-правового розвитку сільських територій	7
1.1 Методологічні засади розвитку сільських територій у контексті економіко-правових досліджень	7
1.2 Наукові підходи до розуміння інноваційного розвитку сільських територій	27
1.3 Інфраструктурне забезпечення інноваційно-інвестиційних процесів у розвитку сільських територій	51
1.4 Екологічна політика розвитку сільських територій в екстраординарних умовах	68

Розділ 2

Регіональна інституціоналізація розвитку сільських територій	87
2.1 Інституційний потенціал розвитку сільських територій в умовах децентралізації	87
2.2 Динаміка інфраструктурного забезпечення інноваційно-інвестиційних процесів розвитку сільських територій	111
2.3 Соціально-економічний зміст розвитку сільських територій	137

Розділ 3

Гарантії сталого розвитку сільських територій 161

- 3.1 Зарубіжний досвід розвитку сільських територій
та напрями його імплементації 161
- 3.2 Модель сталого розвитку сільських територій
в Україні 177
- 3.3 Удосконалення системи управління ризиками
сталого розвитку сільських територій 193

Висновки 211

Список використаних джерел 218

Додатки 242

- Додаток А 242
- Додаток Б 245
- Додаток В 248
- Додаток Г1 255
- Додаток Г2 256
- Додаток Г3 257
- Додаток Г4 258

ПЕРЕДМОВА

Починаючи з кінця ХХ ст. економічний розвиток у світі зміщується у бік локальних економік та набуває ендогенного характеру. При цьому процеси прискореного зростання гарантуються виключно за рахунок науково-технічного прогресу та притоку інвестиційних ресурсів, здатних прискорювати якісні зміни в реальному та фінансовому секторах економіки. Відповідно, фокус науковців та урядовців по всьому світі спрямований на розвиток сільських територій шляхом розширення інвестиційного та інноваційного потенціалу їхнього соціально-економічного зростання, адже нарощуючи інноваційний потенціал та впроваджуючи інноваційні рішення, сільські та малонаселені райони можуть подолати властиві їм проблеми та стати інвестиційно та економічно привабливими.

В Україні в останнє десятиліття перехід до моделі інноваційного розвитку сільських територій теж розглядається як імператив забезпечення розвитку національної економіки, соціально-економічного благополуччя населення, переважна частина якого проживає у селах та сільській території, а також як основний чинник гарантування продовольчої безпеки країни. Також на державному рівні було окреслено вектор сприяння належному інноваційному розвитку сільських територій на інноваційних засадах. Проте глибокого фундаментального та прикладного опрацювання ця проблема не набула, оскільки не має належного законодавчого забезпечення з впровадження принципу сталості розвитку сільських територій.

Наразі розвиток сільських територій за рахунок інтенсивних інноваційно-інвестиційних процесів ускладнений низкою

перешкод комплексного характеру, що відповідним чином позначається на економічному та соціально-демографічному стані у межах сільських територій, а відтак й країни загалом. Більше того, окреслені труднощі загострюються існуючими в Україні проблемами воєнно-політичного характеру, які посилюють загрози для національної безпеки. Тому особливої актуальності набуває формування ефективної моделі сталого розвитку сільських територій, яка б дозволила подолати існуючі нині проблеми та залишалася б перспективною в умовах майбутньої кризи.

Проблемам розвитку сільських територій, організації інноваційної та інвестиційної діяльності присвячена низка теоретичних та емпіричних досліджень. Зокрема, вивчення сутності сільських територій здійснювали: І. В. Гончаренко, О. А. Дудзяк, І. Г. Кириленко, Л. В. Лисенко, А. В. Лісовий, С. І. Мельник, О. І. Павлов, В. Г. Прушківський, В. П. Славов та ін.

Питання інфраструктурного забезпечення інвестиційних процесів та інноваційного розвитку країн та їх окремих територій сьогодні досліджували низка зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема: С. І. Архієреєв, І. А. Блан, Ю. Г. Бочарова, І. М. Вахович, Б. Вебер, М. В. Диха, М. А. Козоріз, А. І. Кузнецова, Г. В. Лещук, В. В. Мельник, В. Нежиборець, Л. І. Нейкова, О. Ойделе, Н. В. Резнікова, Г. Р. Хвічія-Дуве, Д. М. Черваньов та інші.

Проблемам охорони довкілля, екологічної політики та сталого розвитку досліджували: А. Гетьман, В. Костицький, О. Лазор, В. Миронов, Н. Петрецька, Г. Пономаренко, М. Турик та ін.

Міжнародний досвід забезпечення розвитку сільських територій, у тому числі в питанні забезпечення інноваційних трансформацій, досліджували Е. Дж. Бун, Л. М. Газуда, В. В. Готра, А. О. Котвіцька, Дж. Петтіт, Р. Д. Сафріт, К. В. Шиманська та інші.

Однак, більшість наукових робіт мають вузькоспеціалізований характер дослідження, тому вважаємо актуальним узагальнення наукових думок та висвітлення власних у міждисциплінарному контексті з метою визначення основних напрямів сталого розвитку сільських територій в Україні.

РОЗДІЛ 1

Концептуальні засади економіко-правового розвитку сільських територій

1.1 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В Україні, зважаючи на існуючий адміністративно-територіальний, історично-географічний, організаційно-економічний та соціально-демографічний устрій, найважливішим елементом вітчизняної економіки є сільські території, адже на них проживає третина населення країни, припадає переважна частина її площі та забезпечується значний вкладу у національне виробництво, забезпечення експортного потенціалу країни та її продовольчої безпеки. Тому проблеми правового регулювання розвитку сіл, сільського господарювання та захисту прав мешканців та суб'єктів господарювання в Україні тривалий час перебувають в центрі уваги суспільства та наукової спільноти.

Нинішні умови господарювання вимагають створення сприятливих умов для сталого розвитку сільських територій, формування високоефективного конкурентоспроможного аграрного сектору, розв'язання соціально-демографічних проблем села, реалізованих відповідно до соціально-економічних та інноваційнихdezидератів сучасності, особливо актуально в умовах тривалої дії режиму воєнного стану та збройної агресії РФ.

Проблеми назрілі, актуальність сформована і значення розвитку сільських територій у державній політиці України є вагомим, проте очевидною є імпліцидність державного управління. Розвиток сільських територій, так само як і міських, має перед собою невирішену проблему щодо забезпечення пріоритетної ролі екологічних вимог у формуванні сприятливого інституційного, інноваційного, організаційного та економічного середовища для трансформації потенціалу сільських територій за еколого-інноваційно-інвестиційною траєкторією з метою забезпечення сприятливих умов для продуктивного високотехнологічного аграрного виробництва й створення комфортних умови для життя сільського населення, що дозволить сформувати міцне підґрунтя для піднесення національної економіки, особливо в умовах збройної агресії.

Пріоритетність інноваційно-технологічного розвитку сільських територій у забезпеченні економічного зростання країни доводить історія становлення суспільства (основна галузь виробництва, що виникла ще понад 10 тис. років тому), а також низка теоретичних та емпіричних досліджень вчених-економістів, починаючи від класиків політичної економіки, закінчуючи прихильниками теорій регіонального розвитку та нового індустріального ладу.

З теорій докласичних течій помітний вплив на розвиток теорії розвитку економіки територій мала економічна думка Стародавньої Греції (в особі Ксенофонта) і політична економія Р. Кантільйона, яка стала передтечією класичної політичної економії. Ксенофонт (бл. 430–355 до н. е.) у «Кіропедії» висловив перші думки про те, що глибина поділу праці значною мірою зумовлена розмірами ринку збуту. А. Кантільйон, економічні рукописи якого були опубліковані окремою книгою «Дослідження природи торгівлі» тільки в 1755 р., схеми суспільного відтворення представив у вигляді просторового розподілу економічної діяльності – сіл навколо міст з метою одержання транспортної економії від наближення переробних підприємств до джерел сільськогосподарської сировини. Крім того, територіальні відмінності

в цінах А. Кантільйон вважав основою міжрайонного та міжнародного обміну товарами¹.

Про ключове значення сільського господарства у суспільному виробництві згадував Ф. Кене² на початку XVIII ст., який розглядав останнє як взаємодію трьох секторів: первинного – сільського господарства, вторинного – промисловості й третинного – невиробничої сфери. Відповідно до цього, він поділив суспільство на три класи, що діють у зазначених сферах виробництва. Першу сферу представляють сільськогосподарські виробники, які створюють додаткову вартість – «чистий продукт»; другу – безплідний клас, що своєю працею лише відшкодовує своє споживання, без створення надлишку вартості; третю – власники (землевласники, чиновники, служителі церкви), які нічого не виробляють та лише споживають. Відповідно, можливості подальшого нагромадження та відтворення визначалися саме вкладом сільськогосподарського виробництва.

А. Сміт³ та Д. Рікардо⁴ у своїх ученнях поєднали галузеве спрямування діяльності та територіальні переваги, зазначаючи, що територія повинна спеціалізуватися на виробництві тих товарів, продуктів й послуг, для виробництва яких є найвигодніші порівняно з іншими регіонами умови. Подальше теоретичне осмислення цього підходу здійснювалося на початку XIX ст., звідки бере свої витоки теорія розміщення виробництва класичної економічної школи (А. Вебера, В. Лаунхардта, А. Переделя та Й. Тюнена).

Зокрема, Й. Тюнен увів поняття «локальна економіка» та 1826 р. у праці «Ізольована держава в її відновленні до сільського господарства та національної економіки»⁵, в якій автор ключовими

¹ Захарченко В.І. Систематика теорій розвитку економіки регіонів на основі течій економічної думки. *Економічний форум*. 2018. № 1. С. 5–16.

² Marquis de Mirabeau, V. d. R. (1970). François Quesnay: the Economical Table (Tableau Économique). United States of America : Bergman.

³ Адам Сміт. Дослідження про природу і причини багатства народів. Пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. К. : Наш формат, 2023. 722 с.

⁴ Історія економічних учень : підручник / за ред. Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко [кол. автор.: Л.Я. Корнійчук, Н.О. Татаренко, А.М. Поручник та ін.]. К. : КНЕУ, 1999. 564 с.

⁵ Thünen Johann Heinrich. Der Isolierte staat in beziehung auf landwirtschaft und nationalökonomie. Verlag von., Gerhard Fischer, Jena. 1783–1850.

факторами розвитку окремих територій, що спеціалізуються на сільськогосподарському виробництві визначив: розміщення виробництва (насамперед, відстань від підприємства до ринків збуту), витрати і прибуток підприємств, а також земельну ренту, причинами існування якої вважалися відмінності у родючості землі та наближеності до ринку збуту. Відповідно до теорій, по мірі віддалення від міста витрати землі, праці й основних фондів на одиницю валової продукції швидко зростають і тому галузі сільського господарства стають все більш екстенсивними. У результаті навколо міст утворюються сільськогосподарські пояси зі спадною інтенсивністю й ефективністю обробітку землі.

Територіальний чинник з точки зору ефективного розміщення підприємств розглядав А. Вебер. У праці «Про розташування промисловості: чиста теорія штандарта» (1909 р.⁶) автор запропонував теорію розміщення промислового підприємства задля зменшення виробничих витрат у залежності від: транспортної орієнтації; орієнтації на робочу силу та агломерації. Відповідно, у теорії розміщення просторовий чинник став ключовим фактором виробництва, що визначав переваги для виробників і породжував диспропорції у розподілі діяльності.

Продовженням цих вчень став розвиток теорій територіальної організації виробництва, представниками якої є А. Льош, У. Айзард, А. Маршалл та ін. Зокрема, поглибив ідеї ресурсно-інфраструктурного чинника регіонального розвитку А. Маршалл⁷, який обґрунтував концентрацію спеціалізованих виробництв на певній території кращим доступом кваліфікованих працівників, розвитком допоміжних галузей економіки та спеціалізованих підприємств.

Проте з розвитком суспільства та науково-технічним прогресом лише просторові та ресурсні переваги територій як причини

⁶ Pawel Zaleski «Ideal Types in Max Weber's Sociology of Religion: Some Theoretical Inspirations for a Study of the Religious Field». Polish Sociological Review No. 3(171)/2010.

⁷ Marshall A. (1965). Principles of economics. London : Macmillan.

економічного розвитку відійшли на другий план, натомість першочерговим стала здатність до впровадження нових технологій та техніки, які б підвищували продуктивність праці та ефективність виробництва. При цьому технологічне оновлення стосувалося не тільки промисловості, які почала активно розвиватися з другої половини XIX ст., а й сільського господарства не лише як сировинного виробництва, і як переробної промисловості.

Це підтвердили вчені неокласичної школи економічної теорії: Дж. Бортс⁸, Р. Барро⁹, Д. Ромер¹⁰, Р. Солоу¹¹ та ін. Аналізуючи фактори економічного зростання на локальному рівні, причини багатства та бідності територій, а також різну динаміку їх росту, вони довели, що посилення економічного росту території відбувається при зростанні продуктивності праці, яка визначається техніко-технологічним рівнем організації виробництва за умови ефективнішого використання ресурсів, яким він володіє.

На відміну від неокласичних теорій у 1950 р. регіональний розвиток стали розглядати з точки зору існування провідної галузі виробництва у регіоні, які складають базу для подальшого зростання. Ф. Перру в праці «Економічний простір: теорія і застосування» (1951 р.¹²), запропонував концепцією «полюсів зростання». Вона передбачає, що в основі розвитку певної території лежить ефект домінування, згідно з яким економічний ріст передбачає стимулювання розвитку «рушійних галузей» у межах певної території, які розглядаються як «полюси зростання», що акумулюють фактори виробництва, забезпечуючи найефективніше використання ресурсів та стаючи центрами

⁸ Borts G.H. and Stein, J.L. (1964). *Economic growth in a free market*. New York : Columbia University Press. 235 p.

⁹ Barro Robert J. (1989). "A Cross-Country Study of Growth, Saving, and Government". National Bureau of Economic Research, Working Paper № 2855.

¹⁰ Romer P.M. (2004). *Macroeconomics*. New Jersey : John Wiley&Sons. 550 p.

¹¹ Solow R.M. (2000). *Growth Theory: An Exposition*, 2nd Edition. Oxford University Press. 224 p.

¹² Perroux F. (1951). *Economic Space: theory and applications*. Quarterly journal of economic development. Cambridge, MA : Harvard University Press.

економічного простору. Так, сільські території можна розглядати як центри зростання аграрного виробництва, яке відповідно сприяє розвитку необхідної інфраструктури, підвищенню зайнятості населення та соціально-економічному зростанню.

До того ж, паралельно зі просторовими теоріями розвитку в економічній науці починає зростати увага до ролі інновацій у забезпеченні економічних трансформацій та набуває розвитку у роботах Д. Белла, Й. Шумпетера, Р. Харрода, Е. Домара, Р. Лікаса, Р. Солоу, Т. Свена, Ф. Рамсея, М. Спенса, Дж. Стігліца, П. Ромера, Дж. Гросмана, Е. Хелпмена, Е. Фелпса та ін.

Так, згідно з концепцією «дифузії інновацій», обґрунтованої Й. Шумпетером у 1912 р.¹³, головним драйвером економічного росту у період науково-технічних трансформацій є не що інше як «дифузія нововведень». Інновації є головним чинником, що зумовлюють прогрес, оскільки вони змінюють існуючу макроекономічну рівновагу, зумовлюючи перехід економічної системи на якісно новий структурно-формаційний рівень. Більше того, Й. Шумпетер розглядає інновації не лише як зміну існуючих технологій чи підходів до організації господарської діяльності, а як цілком нову функцію виробництва.

Р. Лукаса¹⁴ та П. Ромера¹⁵ – засновники теорії ендегенного розвитку, вважали, що економіка має базуватися на розвитку науки та людського капіталу окремих територій, шляхом активізації науково-дослідної діяльності та інвестицій в людський капітал як рушійної сили економічного розвитку.

Теорії інноваційного розвитку територій набули нової орієнтації, починаючи з другої половини XX ст. під впливом теорії «інституціоналізму», «нової індустріальної економіки», «суспільства

¹³ Йозеф Шумпетер. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Пер. з англ. В. Старко. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 244 с.

¹⁴ Lucas R.E. (1988). On mechanisms of economic development. *Journal of Monetary Economics*. 22 (1). P. 3–42.

¹⁵ Romer P. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Economic Perspectives*. 8 (1). P. 3–22.

Перейти на сайт →